

OFENSIVA BULGARĂ DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL X-LEA ȘI SITUAȚIA STĂPÂNIRILOR BIZANTINE DE LA DUNĂREA DE JOS

Vasile Mărculeț¹

vasmarculet@yahoo.com
vasilemarculet@gmail.com

Keywords: *Byzantine Empire, Bulgaria, Lower Danube, Klimata, Anonym of Hase, Comitopouls, toparch.*

Abstract: *The Bulgarian offensive at the end of the 10th century and the situation of the Byzantine possessions at the Lower Danube. The Bulgarian offensive launched after 976 against the Byzantine possessions in Eastern Bulgaria led to their almost complete extinction. The Byzantine Empire will keep under its domination only the regions from the Northern half of the modern Dobruja. These regions will be organized into a distinct province, a Klimata, governed by a toparch. This will last till somewhere around the year 1000.*

Izbucnirea răscoalei antibizantine a Comitopouilor (976) repunea brutal în fața autorităților imperiale de la Constantinopol, spre rezolvare definitivă, grava problemă bulgară. Succesul mișcării în faza sa inițială a avut ca rezultat reconstituirea parțială a Țaratului Bulgar – în vestul Bulgariei și în Macedonia – cu centrul la Ochrida.

Ofensiva Comitopouilor în Bulgaria răsăriteană. Refacerea Țaratului Bulgar în tradițiile imperiale din timpul lui Symeon și Petăr a însemnat, în primul rând, redeschiderea luptei pentru hegemonie în Peninsula Balcanică, între statul bulgar, ale cărui veleități imperiale și vigoare militară renăscute erau în afara oricărei discuții, și Imperiul Bizantin. Confruntarea dintre cele două puteri se va prelungi pe durata a peste patru decenii.

Criza politică de la Constantinopol de la începutul domniei împăratului Basileios II–răscoalele generalilor Bardas Skleros (976-979, 987, 989) și Bardas Phokas (987-989)–, precum și o serie de dificultăți externe ale imperiului în Orient au favorizat puternica ofensivă bulgară condusă de Samuel Comitopoulul, țar între 991/997-1014, împotriva stăpânirilor bizantine din Balcani. Succesele militare bulgare, amplificate de eșecurile contraofensivei bizantine din prima parte a domniei noului basileu (976-997) au condus la extinderea teritorială a statului bulgar, în vestul și centrul Peninsulei Balcanice, în detrimentul Bizanțului. Totodată, acțiunea bulgară a creat o situație extrem de dificilă pentru posesiunile bizantine din Bulgaria răsăriteană și din spațiul ponto-danubian, supuse unor puternice presiuni militare. Ca urmare, într-o primă fază a conflictului bizantino-bulgar, care se va prelungi până în jurul

¹ Vasile Mărculeț, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș.

anului 1000, Comitopoului vor restabili aproape integral stăpânirea bulgară asupra teritoriilor pierdute în 971.

Situația stăpânirilor bizantine din Bulgaria răsăriteană și de la Dunărea de Jos după anul 976, dată fiind penuria de surse, pe de-o parte, și inconsistența informațiilor pe care le deținem, pe de altă parte, a generat puternice controverse în rândul specialiștilor, concretizate în ipotezele formulate și în răspunsurile oferite la întrebările ridicate de această problemă. Trei puncte de vedere principale, fără îndoială cu nuanțări specifice, s-au conturat în istoriografie: **a)** menținerea integrală a stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos, după 976; **b)** restrângerea stăpânirilor bizantine la regiunile nordice ale spațiului ponto-dunărean, între valea Carasu și Dunărea maritimă, precum și la unele puncte fortificate de pe linia fluviului, la sud de Cernavodă; **c)** lichidarea stăpânirilor bizantine de către bulgari, după 976, și reunificarea regiunii cu teritoriile statului bulgar independent din vest, până în jurul anului 1000, când au fost recucerite de Bizanț. Numeroși istorici, precum Nicolae Bănescu, Vasil N. Zlatarsky, Maciej Salomon, Ihor Ševčenko, Petre Diaconu, Nicolas Oikonomides și alții, s-au exprimat în favoarea uneia sau a alteia din aceste teorii².

Ofensiva bulgară împotriva stăpânirilor bizantine din nord-estul Peninsulei Balcanice – din Bulgaria răsăriteană și spațiul ponto-dunărean – este extrem de puțin cunoscută din cauza absenței informațiilor. Din punctul nostru de vedere, există totuși o sursă, care deși controversată, transmite unele știri referitoare la aceste aspecte. Avem în vedere așa-numitul *Anonym al lui Hase*³, numit și *Toparcha Gothicus*, *Toparhul Grec* sau *Toparhul Bizantin*, publicat de Karl Benedikt (Charles-Benoît) Hase în 1819, al cărui text original a dispărut la scurt timp după publicare⁴. Izvorul în discuție, datat de editorul său la sfârșitul secolului al X-lea, respectiv prin 991-995/1000 de alți specialiști, este format din trei fragmente. Autenticitatea lui este acceptată de unii istorici⁵ și contestată de alții, într-un număr substanțial mai redus, care îl consideră un fals al editorului său⁶. Controversa generată de acest subiect continuă să persiste.

Luând în discuție tocmai autenticitatea acestei surse, unii istorici, care au studiat respectivul text, conchid că „textul însemnărilor nu este dubios și concluziile celui care le-a publicat, de asemenea, nu duc la suspiciunea de a fi vrut să susțină anumite interese politice ale vremii, deci este greu fără

² Bănescu 1923, p. 63; Bănescu 1927, p. 17; Bănescu 1946, p. 46-48; Златарский 1929, p. 3; Salomon 1971, p. 495-496; Ševčenko 1969, p. 592; Diaconu 1962, p. 1221-1222; Oikonomidès 1965, p. 63.

³ Hase 1819, p. 254-259.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Cazacu 1944, p. 33-53; Nystazopoulou 1962, p. 319-326; Diaconu 1962, p. 1215-1235; Diaconu 1965a, p. 189-199; Diaconu 1965b, p. 383-394; Diaconu 1968, p. 357-369; Cihodaru 1961, p. 259-272; Cihodaru 1965, p. 261-280; Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 104-116.

⁶ Ševčenko 1971, p. 117-188; Madgearu 2007, p. 39-41.

însemnările originale să se poată contesta autenticitatea”⁷. Asemenea concluzii ne-au determinat să ne alăturăm celor care admit, chiar și numai parțial, autenticitatea documentului.

Parcursul conținutului *Anonymului lui Hase* ne relevă câteva aspecte importante ale istoriei themei bizantine de la gurile Dunării de la sfârșitul secolului al X-lea. Acestea se referă la luptele pentru apărarea stăpânilor imperiale din zonă, la măsurile defensive întreprinse de comandant, la efectivele și componența forțelor militare ale themei, la statutul acesteia, la atribuțiile guvernatorului, la raporturile populației autohtone cu administrația bizantină, dar și cu populația turanică, respectiv pecenegii, care controlau regiunile nord-dunărene etc.

Referindu-se la luptele pentru apărarea stăpânilor bizantine, autorul însemnărilor *Anonymului lui Hase*, relatează în fragmentul II că „barbarii, pregătiți cu o oaste însemnată, au năvălit pe pământul nostru cu călărime și pedestrime, socotind că odată cu strigătul lor [de război] au să pună mâna pe noi”⁸. Totodată, consecințele acestor atacuri sunt de asemenea relatate succint în documentul amintit. Conform acestuia, „mai mult de zece orașe și-au pierdut locuitorii, iar sate nu mai puțin de cinci sute s-au golit de tot”⁹.

Cine sunt acei barbari care au atacat stăpânirile bizantine nu este dificil de stabilit, mai ales că în fragmentul II, autorul îi desemnează cu numele de *mysieni (moesieni)*¹⁰. Având în vedere faptul că în sursele literare bizantine, contemporane sau tardive, sub denumirea de *mysieni (moesieni)* sunt menționați de obicei bulgarii, și că în epoca menționată Imperiul Bizantin nu se confrunța în Europa decât cu ei, considerăm că, aproape sigur la aceștia se referă *Anonymul lui Hase*.

Identificarea teritoriilor bizantine atacate de bulgari este mai dificil de identificat. De altfel, istoricii care s-au exprimat asupra acestei probleme au propus, fie localizarea respectivelor stăpâniri bizantine în Crimeea, în regiunea Vidinului, la limanul Nistrului, pe râul Nestos (Mesta), fie în sudul Bulgariei, în nordul Dobrogei actuale, respectiv a gurilor Dunării¹¹.

Coroborând informațiile transmise de *Anonymul lui Hase*, referitoare la numărul însemnat de localități urbane din teritoriile atacate de bulgari, cu cele provenite din *Cronica lui Nestor*, cu privire la numărul mare de orașe ocupate de marele cneaz de Kiev, Sveatoslav, în spațiul ponto-dunărean și în Bulgaria răsăriteană, considerăm că stăpânirile bizantine atacate de bulgari pot fi localizate în aceste regiuni. Mai probabil, credem că ele au în vedere regiunile meridionale ale spațiului ponto-dunărean.

Informațiile cuprinse în *Anonymul lui Hase* ne permit concluzia că ofensiva bulgară din ultimul sfert al secolului al X-lea a afectat într-o măsură serioasă

⁷ Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 105.

⁸ Hase 1819, p. 256-257, apud Cazacu 1944, p. 51.

⁹ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 51.

¹⁰ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 50.

¹¹ Nystazopoulou, 324-325, nota 7; Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 105-106.

pozițiile imperiului din Bulgaria răsăriteană și din istmul ponto-dunărean. Chiar și într-o asemenea situație, teza unor reprezentanți ai istoriografiei bulgare a zilelor noastre, care susțin lichidarea tuturor stăpânilor bizantine de la Dunărea de Jos de către Samuel Comitopoulul, repusă recent în circulație, conform cărora „folosindu-se de conflictele apărute între Imperiul Bizantin, Samuil eliberează teritoriile bulgare de la nord-est (Preslav, Plisca, Dristra, o parte a teritoriilor de la nord de Dunăre, probabil până la Nistru)”, apare nu numai ca fiind lipsită de orice fundament științific, ci chiar neserioasă, infantilă și ridicolă¹².

Din punctul nostru de vedere, ofensiva bulgară, declanșată în anul 976, avea să conducă în deceniul următor la cucerirea celei mai mari părți a stăpânilor bizantine din Bulgaria răsăriteană. Teritoriul Strategiei de Ioannoupolis intra în întregime sub stăpânirea bulgară. Aceeași soartă o avea, anterior anului 1000, și teritoriul Strategiei de Dristra. Se sustrăgeau stăpânirii bulgare Dristra și, foarte probabil, o serie de alte puncte fortificate de pe malul Dunării, dintre aceasta și Cernavodă, pe care Bizanțul le putea apăra și aproviziona cu ajutorul flotei.

Klimata bizantină din spațiul ponto-dunărean și funcționarea sa. Stăpânirile bizantine de la Dunărea de Jos erau reduse la jumătatea meridională a spațiului ponto-dunărean și punctele fortificate de pe malul Dunării. Acestea corespundeau într-o anumită măsură teritoriilor Strategiei Mesopotamia Occidentală¹³.

Conjunctura de o gravitate extremă, generată de ofensiva bulgară, a impus curții bizantine să dea o altă organizare militar-administrativă reduselor teritorii rămase sub stăpânirea sa pentru a le eficientiza apărarea și a le asigura supraviețuirea. Organizarea militar-administrativă a stăpânilor bizantine din nordul spațiului ponto-dunărean poate fi ușor reconstituită pe baza informațiilor transmise de același *Anonym al lui Hase*.

Conform sursei menționate, stăpânirile bizantine din nordul istmului ponto-dunărean au fost organizate într-o provincie distinctă, o *Klimata (Κλίματα)*¹⁴. În fruntea sa se afla un guvernator, desemnat de sursa amintită cu titlul de *toparh*. În opinia noastră, această Klimata reprezenta continuatoarea Strategiei Mesopotamia Occidentală, reorganizată, în noile condiții politice și militare de la Dunărea de Jos, ca o themă distinctă.

Deschidem aici o paranteză pentru a face precizarea că în ierarhia militară și administrativă bizantină demnitatea de *toparh* nu există. Așa cum preciza Marie G. Nystazopoulou, „în sens etimologic larg și fără precizie tehnică”, termenul de *toparh* „desemnează guvernatorul unei regiuni, șeful unui τόπος”, în epoca în discuție el având „un sens special”¹⁵. În opinia lui Paul Lemerle, termenul de

¹² Pavlov 2002, p. 41.

¹³ Barnea 1971, p. 99-120; Mărculeț 2005, p. 119-120; Mărculeț 2006, p. 309; Mărculeț 2005-2006, p. 309-310; Mărculeț 2011, p. 59-60.

¹⁴ Hase 1819, p. 258-259, apud Cazacu 1944, p. 52-53.

¹⁵ Nystazopoulou 1962, p. 322.

toparh desemna „șeful unui teritoriu străin, dar limitrof imperiului”, care întreținea „raporturi diplomatice cu împăratul” și era într-o anumită măsură „în zona de influență a imperiului”¹⁶.

Atribuțiile acestui guvernator trebuie să fi fost aceleași cu cele identificate de Jean-Claude Cheynet ca fiind ale „toparhilor de provincii”, menționați sub Ioannes I Tzimiskes, care, așa cum preciza istoricul amintit, „nu desemnau nimic altceva decât guvernatori de theme”¹⁷. Teritoriile acestei Klimata se întindeau de la gurile Dunării, în nord, până în valea Carasu, în sud, respectiv până la valurile de pământ și piatră care se întind de la sud de Axiopolis (Cernavodă) până la Tomis (Constanța), în punctul cel mai îngust al spațiului ponto-dunărean.

Reședința acestei Klimata este prezentată în fragmentul II al *Anonymului lui Hase* ca fiind inițial un „oraș distrus”, pe teritoriul căruia, în pragul războiului, toparhul a construit „un castel [o cetățuie] din ce era de față, astfel că era ușor să se construiască restul cetății”¹⁸. În continuare, în fragmentul III, autorul însemnărilor relatează că respectivul castel „a fost construit în mare grabă și înconjurat cu șanț” și că „cetățuia era împărțită între neamuri și într-însa au așezat tot ce era mai de preț”, în timp ce restul, „tot ce era de prisos a fost pus undeva în alt ocol al orașului. Pentru că și orașul întreg se popula, cetățuia era pregătită să ne salveze în mare pericol”¹⁹.

Identificarea reședinței toparhului este dificil de realizat. Referindu-se la acest aspect, istoricul Petre Diaconu propune localizarea sa ipotetică la Capidava²⁰. În ceea ce-l privește pe Ion Barnea, acesta precizează că „o situație oarecum asemănătoare cu aceea descrisă de toparh a fost observată la Capidava”²¹. Totuși, plecând de la constatarea că „mica fortăreață de la Capidava nu este situată lângă cetatea mare, după cum era cazul cu orașul de reședință al toparhului, ci chiar în interiorul acesteia”, și de la descrierea făcută de autorul însemnărilor în fragmentul III, istoricul român conchide că „reședința toparhului se afla undeva mai aproape de gurile Dunării”²². La rândul său, Alexandru A. Bolșacov-Ghimpu, luând în discuție acest aspect se pronunță pentru localizarea reședinței toparhului la Vicina²³.

O serie de informații din *Anonymul lui Hase* se referă la capacitatea militară a Klimatei de la gurile Dunării. Conform relatării toparhului, trupele sale erau formate din arcași și prăștiași pedestri și unitați de călărime. Efectivele erau însă extrem de reduse. Toparhul afirmă că în timpul luptelor cu bulgarii „aveam atunci cu puțin mai mult de o sută de călăreți, iar prăștiași și arcași mai mult de

¹⁶ Lemerle 1960, p. 80-81.

¹⁷ Cheynet 1984, p. 219.

¹⁸ Hase 1819, p. 258, apud Cazacu 1944, p. 52.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Diaconu 1962, p. 1228.

²¹ Barnea 1971, p. 91.

²² *Ibidem*, p. 91-92.

²³ Bolșacov-Ghimpu 1972, p. 111.

trei sute”²⁴. Putem conchide pe baza acestor informații că efectivele militare ale Klimatei din nordul spațiului ponto-dunărean se ridicau la circa 500 de luptători.

Condițiile complexe în care a funcționat la sfârșitul secolului al X-lea Klimata bizantină de la gurile Dunării, complet izolată de restul imperiului, au impus autorităților centrale să-i acorde o largă autonomie administrativă. Statutul unității militar-administrative de la gurile Dunării este confirmat de faptul că în cadrul său funcționa „adunarea celor mai buni [oameni]”, respectiv a fruntașilor populației locale, cu care guvernatorul provinciei se consulta în luarea celor mai importante decizii²⁵.

La rândul său, toparhul era investit cu largi prerogative, asemănătoare celor ale omologilor săi străini, care conduceau formațiuni politice vasale imperiului, situate la frontierele acestuia, dar în afara hotarelor statului bizantin²⁶. Cunoaștem acest lucru din faptul că demnitarul bizantin a avut libertatea deplină de a negocia cu adversarii imperiului un tratat. Referindu-se la aceste demersuri, comandantul bizantin afirmă că pentru a evita un război cu aceștia „eu de mii de ori le-am propus un tratat”, dar fără succes²⁷. Același demnitar negocia, la cererea reprezentanților populației de sub jurisdicția sa, un tratat cu un potentat care „stăpâna la nord de Istros”, care avea „o oaste numeroasă și putere de luptă”, foarte probabil un șef peceneg, acceptându-i protecția²⁸. În schimbul acestui act de supunere, șeful nord-dunărean relatează că toparhul „mi-a dat din nou toată puterea asupra Klimatei, a mai adăugat o satrapie, și în pământul lui a dăruit venituri anuale importante”²⁹.

Alte informații se referă la raporturile populației locale cu Imperiul Bizantin. Din însemnările toparhului aflăm că populația locală și conducătorii acesteia erau puțin atașați de imperiu, „fie pentru că niciodată nu s-au bucurat de bunăvoința împărătească, îngrijindu-se mai puțin de rânduielile grecești și străduindu-se cel mai mult pentru autonomie”³⁰.

Însemnările *Toparhului Bizantin* fac de asemenea o însemnată referire la simbioza etnică autohtono-turanică, aflată în plin proces de desfășurare. Referitor la acest aspect, sursa în discuție menționează că locuitorii Klimatei „nu se deosebeau prin modul lor de viață de obiceiurile celor de acolo”, respectiv ale barbarilor care controlau regiunile nord-dunărene riverane Dunării³¹.

În sfârșit, o serie de informații fac referiri la luptele de apărare ale Klimatei bizantine din nordul spațiului ponto-dunărean. Conform însemnărilor toparhului, confruntările militare au debutat din inițiativa bulgarilor în pragul

²⁴ Hase 1819, p. 258, apud Cazacu 1944, p. 52.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Nystazopoulou 1962, p. 321-325; Cheynet 1984, p. 216-220.

²⁷ Hase 1819, p. 257, apud Cazacu 1944, p. 51.

²⁸ Hase 1819, p. 259, apud Cazacu 1944, p. 55.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Hase 1819, p. 258, apud Columbeanu 1973, p. 78.

³¹ Hase 1819, p. 258.

iernii unui an neprecizat, „fără declarație” de război între forțele bizantine și barbari, respectiv bulgari, printr-o serie de „ciocniri între unii și alții”³². Continuând relatarea, autorul însemnărilor precizează că „barbarii, pregătind o oaste numeroasă, au năvălit pe pământul nostru cu călărime și pedestrime”, sperând într-o victorie facilă deoarece apărătorii erau „lipsiți de soliditatea zidurilor”, iar reședința Klimatei era un „oraș distrus”³³.

În pofida inferiorității numerice, apărătorii Klimatei, conduși cu competență de toparh, au dat dovadă de o tenacitate extremă. Din spatele slabelor ziduri de apărare, ei au „întreprins atacuri” împotriva adversarilor, care „pierzând pe mulți dintre ai lor și făcându-se de râs, spre seară s-au retras”, iar noaptea au părăsit complet teritoriile stăpânite de Bizanț³⁴.

Fără îndoială, asemenea confruntări bizantino-bulgare pentru teritoriile de la gurile Dunării au continuat. Succesele obținute au permis Imperiului Bizantin să-și conserve redusele stăpâniri din nordul spațiului ponto-dunărean până la începutul secolului al XI-lea, când ofensiva bizantină va duce la recucerirea teritoriilor Bulgariei răsăritene și din jumătatea meridională a teritoriilor dintre Dunăre și mare.

Bibliografie

Barnea	1971	<i>Stăpânirea bizantină asupra Dobrogei între anii 971-1185: Thema Paristrion (Paradunavon)</i> , în I. Barnea, Ș. Ștefănescu, <i>Din istoria Dobrogei</i> , vol. III. <i>Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos</i> , București, 1971, p. 71-167.
Bănescu	1923	N. Bănescu, <i>Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire Bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion</i> , în Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, X, 1923, p. 49-72.
Bănescu	1927	N. Bănescu, <i>La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube</i> , în Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, XIII, 1927, p. 10-22.
Bănescu	1946	N. Bănescu, <i>Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie</i> , Bucarest, 1946.
Bolșacov-Ghimpu	1972	A.A. Bolșacov-Ghimpu, <i>O știre bizantină din Dobrogea despre un voievodat creștin de la nordul Dunării, la sfârșitul secolului al X-lea</i> , în Glasul Bisericii, XXXI, 1-2, 1972, p. 104-116.
Cazacu	1944	A. Cazacu, <i>Câteva considerațiuni asupra fragmentelor așa-zisului Toparcha Gotticus</i> , în

³² Hase 1819, p. 257.

³³ *Ibidem*, p. 258.

³⁴ *Ibidem*.

- Revista Istorică, XXX, 1-12, 1944, p. 33-53.
- Cheynet 1984 J.-C. Cheynet, *Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle*, în *Revue des Études Byzantines*, XLII, 1984, p. 215-224.
- Cihodaru 1961 C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „Toparhului Bizantin”* în *Studii și Cercetări Istorice*. *Istorie*, XII, 2, 1961, p. 259-272.
- Cihodaru 1965 C. Cihodaru, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași*, II, 1965, p. 261-280.
- Columbeanu 1973 S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973.
- Diaconu 1962 P. Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota Toparhului Grec*, în *Studii*. *Revistă de Istorie*, XV, 5, 1962, p. 1215-1235.
- Diaconu 1965a P. Diaconu, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec (partea I)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16, 1, 1965, p. 189-199.
- Diaconu 1965b P. Diaconu, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec (partea a II-a)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16, 2, 1965, p. 383-394.
- Diaconu 1968 P. Diaconu, *Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 19, 2, 1968, p. 357-369.
- Hase 1819 Caroli Bernad. Hase, *Notae philologicae et historicae in Leonis Diaconi lib. X*, în *Leonis Diaconi Caloënsis Historia, scriptoresque alii a dres Byzantinas pertinentes, quorum Catalogum proximum folium indicabit*. E Bibliotheca Regia nunc primum in lucem edidit, versione Latina et notis illustravit Carolus Benedictus Hase, Parisiis, MDCCCXIX, p. 254-259.
- Lemerle 1960 P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos*, Bruxelles, 1960.
- Madgearu 2007 Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007.
- Mărculeț 2005 V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI*, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, II, 2005, p. 113-127.

- Mărculeț 2005-2006 V. Mărculeț, *Din nou despre organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos: Strategatul de Dristra-Dorostolon*, în *Peuce*, serie nouă, III-IV, 2005-2006, p. 295-317.
- Mărculeț 2006 V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării, funcționării și rolului themei Mesopotamia Apusului. 971-c.1000*, în *Pontica*, XXXIX, 2006, p. 295-317.
- Mărculeț 2011 V. Mărculeț, *Nouvelles considérations sur le fonctionnement du Stratégat de Dristra (env. 971-env. 1018/1020)*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XXXVIII, 2011, p. 55-66.
- Nystazopoulou 1962 Marie G. Nystazopoulou, *Note sur l'Anonyme de Hase improprement appelé Toparque de Gothie*, în *Bulletin de Correspondance Hellénistique*, 86, 1, 1962, p. 319-326.
- Oikonomidès 1965 N. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: la Mésopotamie de l'Occident*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, III, 1-2, 1965, p. 57-79.
- Pavlov 2002 P. Pavlov, *Antichitate și Evul Mediu*, în P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, p. 9-70.
- Salamon 1971 M. Salamon, *Some Notes on an Inscription from Medieval Silistra (c.976)*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, IX, 3, 1971, p. 487-496.
- Ševčenko 1969 I. Ševčenko, *A Byzantine Inscription from Silistra Reinterpreted*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, VII, 4, 1969, p. 591-598.
- Ševčenko 1971 I. Ševčenko, *The Date and Author of the So-Called Fragments of Toparcha Gothicus*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971, p. 117-188.
- Златарский 1929 Васил Н. Златарский, *Политическото положение в Северна България през XI и XII век*, în *Известия на Българското историческо дружество*, 9, 1929, p. 1-50.